

Een gevoelig onderwerp

Een reactie op het artikel van Martin Hoondert over kerk, liturgie en muziek in de belevingscultuur: 'God aan den lijve ervaren'.

Jan D. van Laar

Martin Hoondert vraagt in zijn fraaie artikel over belevingscultuur aandacht voor opvattingen van Harvey Whitehouse.¹ Deze Britse antropoloog onderscheidt twee vormen van religiositeit: de 'doctrinal' en de 'imagestic' vorm. De doctrinaire benadering volgt de weg van de herhaling, de traditie en het onderricht. Bij de 'imagestic mode' ligt de nadruk op het emotionele aspect van belevissen, van beelden en rituelen. Hoondert stelt dat geen enkele religie een uitsluitend verstandelijke of uitsluitend emotionele benadering kent.

In deze reactie op Hoonderts artikel, eigenlijk meer een aanvulling daarop, beperk ik me tot de verhouding tussen de 'doctrinal' benadering en de 'imagestic' benadering in evangelische samenkomsten. Hoondert beweert dat het *eenzijdige* accent dat men binnen die samenkomsten legt op de beleving 'wellicht een nieuw fenomeen' is. De mate van een dergelijke eenzijdigheid is weliswaar moeilijk objectief vast te stellen. Maar uitspraken van de evangelische missioloog Evert van de Poll doen een hoog gevoelsgehalte op zijn minst vermoeden. Hiervoor verwijs ik naar zijn boek *Samen in de naam van Jezus*². Daarin legt Van de Poll uit dat de devotie in evangelische bijeenkomsten tot uitdrukking komt in 'de taal van het gevoel'. En in een andere publicatie citeert hij met instemming Lester Ruth die stelt: 'God wordt gekend via het gevoel.'³

Voorgeschiedenis

Hoondert verwijst naar het ontstaan van de pinksterkerken in de Verenigde Staten (begin 20^e eeuw) vanwege de plaats die emotie in hun samenkomsten inneemt. Hiermee geeft hij aan dat emotie in de hedendaagse evangelische samenkomsten niet volkomen nieuw is. Ik ondersteun zijn opvatting door hier een beknopte beschrijving te geven van de Europese voorgeschiedenis van de *evangelical movement* aan de hand van liederen. Hierbij baseer ik me op enkele opvattingen van M.A. Vrijlandt.⁴

Deze liturgist beschrijft de ontwikkeling van de piëtistische vroomheid binnen het protestantisme van West-Europa, vroomheid die te beluisteren is in het geestelijk lied binnen piëtistische kringen. De periode die Vrijlandt beschrijft loopt van het einde van de 17^e eeuw tot het methodisme van John en Charles Wesley in de eerste helft van de 18^e eeuw. Hij betoogt dat men in die periode ervaringsgerichte geestelijke liederen zingt, aanvankelijk alleen in huiselijke kring. 'Men bezingt niet meer zozeer wat er in persoon en werk van Christus gedaan is van godswege, maar het draait om de individuele geloofsrelatie met Jezus.' In deze beschrijving tekent zich al een belangrijk kenmerk af van de evangelische beweging: de bijzondere gerichtheid op Jezus. Vrijlandt spitst zijn betoog toe op het liedrepertoire van de Wesley's, waarin vooral de beleving van het geloof wordt bezongen. Ook Evert van de Poll

wijst in zijn boek op het repertoire van de Wesley's, dat hij beschouwt als de oorsprong van het opwekkingslied.

Bevindelijkheid

De eerder genoemde Whitehouse geeft aan dat binnen de 'imagestic mode' nauwelijks sprake is van een uitgewerkte leer, terwijl bij de rationele benadering vooral aandacht is voor dogmatische aspecten. Als ik Van de Poll goed begrijp, is het ontbreken van een uitgewerkte leer kenmerkend voor de huidige evangelische samenkomst, terwijl een dogmatische benadering meer bij 'traditionele' modaliteiten thuishoort. Maar naar mijn mening is de situatie ingewikkelder dan Van de Poll ons hier wil doen geloven.

Immers, in bepaalde groeperingen die we ook in onze tijd aantreffen in traditioneel gereformeerde geloofsgemeenschappen - ook binnen de Protestantse Kerk in Nederland - houdt men beide benaderingen in ere. Aan de ene kant besteedt men er veel aandacht aan 'de rechte leer', die de gemeente week na week wordt voorgehouden in een speciale leerdienst waarin één van de 52 'Zondagen' van de *Heidelbergse Catechismus* (1563) centraal staat. Dit is een geloofsleer met vragen en antwoorden, die qua vorm overeenkomt met bijvoorbeeld de *Katechismus van de Katholieke Kerk* (vernieuwd in 2008). De inhoud van de 'Heidelberger' kan worden samengevat in de drieslag: ellende, verlossing en dankbaarheid. Aan de andere kant leeft in orthodox-reformatorische kringen het besef dat alleen het kénnen van de leer niet voldoende is. Het komt aan op de eigen ervaring van wat geleerd wordt, op de eigen bevinding van het heil dat God schenkt. Het is niet zonder reden dat deze christenen met hun subjectieve inslag - ook door henzelf - 'bevindelijk' worden genoemd.

Emotie in de evangelische samenkomst

Dat de leer in het evangelisch denken nauwelijks is uitgewerkt, is een vermoeden dat bij iemand al gauw opkomt bij het zingen van de zogenoemde 'Geloofsliederen' uit de *Evangelische Liedbundel* (1999). Dat zijn de liederen 178 tot en met 189b uit deze bundel. Het gaat daarin vaak over Jezus en het bloed dat Hij voor 'mij' aan het kruis vergoten heeft. Hierin hoor ik een sterk subjectieve benadering van een leerstuk. Het is immers 'mijn' verlossing door Jezus die steeds opnieuw wordt bezongen: mij wacht de kroon des levens. Daardoor staat in feite niet Jezus centraal, hoe vaak zijn naam ook voorkomt, God evenmin. En de heilige Geest wordt in deze rubriek slechts eenmaal genoemd (namelijk in lied 186a).

Er komen in de *Evangelische Liedbundel* ook liederen voor die vooral op anderen gericht zijn, op buitenstaanders die worden opgeroepen zich te bekeren tot 'ons' geloof in Jezus. Ik doel op de 'Missionaire liederen' (de nummers 381- 395) waarin de boodschap klinkt: Jezus stierf ook voor 'jou'. Naast de verzoening door het offer dat Jezus heeft gebracht, waardoor 'ik' en anderen die 'tot Jezus komen' verlost zijn, krijgt ook het koninkrijk van God veel aandacht. Hierbij is inbegrepen de opdracht die de christen in dat rijk te vervullen heeft.

Met dit alles wil ik aangeven dat dogmatische aspecten in evangelische samenkomsten zeker niet afwezig zijn. En wát er te leren valt - hoe weinig dat volgens sommigen misschien ook is - wordt door woord, gebed en lied regelmatig ingeprent, wat - uitgebreider en in een andere vorm - ook het geval is in orthodox-reformatorische diensten. Ook in emotioneel

opzicht lijkt er verwantschap te bestaan met reformatorische christenen; we zagen dat al eerder. Het verbaast me dan ook niet dat de traditioneel ingestelde maar niet per se evangelische IZB⁵, momenteel een geloofsleer in cursusvorm voor gemeenteleden voorbereidt waarvan de titel luidt: ‘Geloven met het hart’.

Voorlopige conclusie

Als voorlopige conclusie wil ik op deze plaats stellen dat emotionaliteit in het geloofs- en gemeentelven van evangelische christenen veel nadruk heeft. Rationaliteit komt op het tweede plan. Het gevoel overheerst in de omgang met de Bijbel, met elkaar en – vooral – met Jezus. Ik heb de indruk dat evangelische christenen hun geloof als ‘een gevoel’ ervaren.

Gedachten van seculiere zijde

In het voorafgaande is aandacht besteed aan gevoel en verstand ‘als twee tendensen binnen een religieuze traditie’. Graag wil ik nu laten zien dat de verhouding tussen beide ook buiten de kerk belangrijk wordt gevonden. De opvattingen hierover zijn in de verschillende cultuurperiodes, niet gelijk. In de barok dacht men hier anders over dan in de romantiek. Verder wil ik laten zien dat deze thematiek ook de aandacht heeft van seculiere wetenschappers in ónze tijd. Ik heb de indruk dat de meesten van hen verstand (kennis) en gevoel (emotie) niet in de eerste plaats zien als tegenstelling, eerder als functies die met elkaar interfereren. Zo besteedt de Nijmeegse psycholoog Ap Dijksterhuis – bij zijn onderzoek naar het onbewuste – aandacht aan wat hij noemt ‘denken met gevoel’.⁶

Interessant in dit verband is ook wat Jenefer Robinson beweert. Robinson is docent filosofie in Cincinnati en schrijft over het *beïnvloeden* van emoties door het subject, dus door de persoon die de emotie beleeft zelf. Zij duidt hier op een *cognitief* moment of een proces van zelfevaluatie en zelfcontrole dat direct en automatisch intreedt na een emotionele impuls. Zo’n evaluatie doet zich niet alleen voor wanneer we plotseling iets waarnemen – bijvoorbeeld een hard geluid – maar ook bij denkprocessen en in het geloofsleven. Zij bewaakt de persoonlijke opvattingen over iemands eigen gedrag en houdt bovendien rekening met de mensen en wenselijkheden in haar of zijn omgeving. Kort samengevat zegt Robinson: ‘We can influence our emotions indirectly through subsequent monitoring.’⁷ Je zou dit emotieregulatie kunnen noemen.

Factoren

De zelfbeoordeling die Robinson beschrijft is verder afhankelijk van factoren als iemands interesses, doelen, afkomst, opvoeding, ontwikkeling, geloofsopvatting en loyaliteiten. Ook van de situatie waarin hij verkeert en de groep waar hij toe behoort. Het is de verdienste van Robinson dat zij in haar werk een cognitief aspect aan de emotie toevoegt. En dat zij bovendien uitlegt dat deze ‘monitoring’ lichamelijke veranderingen of impulsieve handelingen tot gevolg hebben.⁸

Een voorbeeld. Een voetballer scoort een belangrijk doelpunt tegen de club waar hij tot voor kort zelf in speelde (*situatie*). Je kunt zien dat hij blij is met zijn prestatie (*emotie*), maar voordat hij zijn overwinninggebaren heeft voltooid (*lichamelijke reactie*), houdt hij

zich plotseling in. Hij realiseert zich namelijk (*cognitief moment*) dat het voor zijn oude vrienden zuur is dat juist hij dat doelpunt heeft gemaakt (*loyaliteitsprobleem*).

De theorie van Robinson maakt het aannemelijk dat lichamelijke reacties op emoties ook in de kerkdienst verschillend kunnen zijn. In een evangelische gemeente zal het gebruikelijk of misschien zelfs wenselijk zijn dat reacties zich uiten lopen, klappen, zwaaien, dansen, roepen. In een orthodox-reformatorische gemeente zullen dergelijke uitingsvormen ongewoon en ongepast worden gevonden. Daar zullen de lichamelijke reacties vooral ‘innerlijke roerselen’ zijn. Bij het zien van zoveel verschillen is het goed naar Andries Govaart en Willem Marie Speelman te luisteren. Zij spreken van lichamelijke aanwezigheid in de liturgie als een *belevenis*. Die belevenis hoeft ‘niet altijd een even intens te zijn, of voor iedereen zichtbaar. Emotie kan ook helemaal in jezelf blijven.’ Als tekenen van die lichamelijke aanwezigheid noemen zij ‘verlangen en schroom, aantrekkingskracht en huiver’.⁹

Slot

Zo zijn we dan uitgekomen bij de lichamelijkheid van de gelovige in de liturgie, en daarmee bij de titel van Hoonderts artikel: God aan den lijve ervaren. Lichamelijkheid heb ik proberen te plaatsen binnen het spanningsveld tussen verstand en gevoel. Lichaam, verstand en gevoel kunnen binnen de gemeente of parochie gevoelige onderwerpen zijn. Zij raken immers aan de intimiteit van de geloofscommunicatie.

Noten

¹ M. Hoondert, God aan den lijve ervaren. Kerk, liturgie en muziek in de belevingscultuur, in *Gregoriusblad* 135-3 (2011) 6vv.

² E.W. van de Poll, *Samen in de naam van Jezus. Liturgie en muziek in de gemeente*. Zoetermeer 2009.

³ E.W. van de Poll, Theologische kijk op evangelische samenkomsten, in *Eredienstvaardig* (november 2011) 6vv.

⁴ M.A. Vrijlandt, *Liturgiek*. Den Haag 1989-2, 109v.

⁵ IZB – voor zending in Nederland, vanuit de Protestantse Kerk in Nederland.

⁶ A. Dijksterhuis, *Het slimme onbewuste*. Amsterdam 2007.

⁷ J. Robinson, *Deeper than reason. Emotion and its role in literature, music and art*. New York 2005, 97v.

⁸ Robinson, *Deeper than reason*, 16.

⁹ A. Govaart en W.M. Speelman, *Voorgaan met lijf en leden*. Kampen 2006, 11 en 128.